

Pavel Š o p á k

ARCHEOLOGIE V ČESKÉM SLEZSKU 1805–1903: REVIZE HISTORIOGRAFICKÉ TRADICE¹

DOI 10.69108/cszm-b.2024.1-2.06

Abstract

An attempt at an innovative interpretation of the history of archaeology in the 19th century in Czech Silesia and the Ostrava Region (until 1903, i.e. until the congress of the Austrian Anthropological Society in Opava) follows on from the concept of this issue, which was presented sixty years ago by the archaeologist Lumír Jisl and which had not yet been subject to critical review.

Keywords: Czech Silesia, Vienna, Holasovice, archaeology, Ferdinand von Blumenwitz, Albin Heinrich, Moritz Hoernes, Hans Seger, Josef Pospíšil, Richard Kulka

Mezi archeology a muzejníky spjatými s regionem severní Moravy a Slezska je známo a dodnes respektováno, že dějiny archeologického bádání v uvedeném regionu sepsal Lumír Jisl (1921–1969).² Text, od jehož vydání uplynulo šedesát let a jenž je dodnes východiskem každého pokusu o postižení problematiky, má ovšem značné omezení obsažené již v názvu: Jislovi se archeologie ve sledovaném regionu pojila s opavskými muzei, tj. mimo jejich sféru jako by jí ani nebylo. Jinak řečeno, co není zastoupeno v muzejních sbírkách, neexistuje. Tázání po archeologických zájmech je takto limitováno, a to docela pochopitelně: Lumír Jisl byl archeologem spjatým se Slezským muzeem (1947–1955), a to v době, kdy sbírky rozchvácené nebo přímo zničené na konci druhé světové války (a bezesporu také v letech těsně po ní) se klopotně dávaly zpět dohromady. Co se týče Jislovy metody psaní o archeologii, pisatel vystupuje jako *archeolog archeologie*: musíme mít stále na paměti, že citovanému textu předcházely trosky muzejních sbírek, *nálezovým kontextem* byla situace, v jaké byly Jislem nacházeny v prozatímním uložení někde mimo Opavu nebo přímo v Opavě, v lepším případě v bednách, v případě horším rozeseté mezi troskami expozic někdejšího Gymnazijního muzea a Zemského muzea, resp. Říšského župního muzea v Opavě; *pramenem* mu byly muzeálie včetně identifikačních údajů či jejich zbytků, pokud se vůbec dochovaly. Smyslem archeologa jako správce muzejní sbírky je v této nanejvýš tragické situaci vrácení předmětů zpět do muzejních depozitářů a expozic, s čímž se pojí snaha dohledat informace k původu těchto muzeálií, a nikoliv sepsat historiografické pojednání o archeologii ve slezském regionu. Ostatně citovaný Jislův text psal autor až se značným časovým odstupem od svého opavského angažmá, *ex post* svého rekonstrukčního úsilí, navíc při určité konkrétní příležitosti: pro sborník vydaný jako připomínka 150 let Slezského muzea.

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).

2 Lumír JISL, *Počátky archeologického bádání ve Slezsku a opavská muzea*, in: 150 let Slezského muzea, Ostrava 1964, s. 121–129. Pro historiografii je velmi důležitý také Jislův další text. Viz L. JISL, *Žárové pohřebiště lidu popelníkových polí v Úvalně*, Časopis Slezského muzea, série B – vědy historické (dále ČSM-B) 14, 1965, s. 7–20, cit. s. 7–9.

Jislovu metodu skvěle dokumentují autorovy vpisky v separátu článku Antona Petera *Heidnische Grabalterthümer in Schlesien*.³ Zajímaly jej artefakty, jak je Peter popsal, případně popis plnil kresebným vyobrazením – tam vskutkan text doplnil margináliemi [obr. 1], avšak tam, kde Peter načrtl svůj výklad archeologie, tam marginálie chybějí. Ne snad, že by tyto pasáže Jisl nečetl; jistě ano, ale postrádal motivaci vyjadřovat se k nim, glosovat je či polemizovat s nimi, protože jeho studium Peterova textu takovouto vskutkan historiografickou motivaci postrádalo. Peterův text byl pro něj pramenem *sui genesis*: pramenem k objasnění trosek sbírek opavských muzeí, nikoliv pramenem k pochopení smyslu, jaký měla archeologie pro slezského intelektuála v druhé třetině 19. století, nebo jinak řečeno, co termín *archeologie* tehdy, před sty lety (počítáno od Jislových časů) přesně znamenal.

Obr. 1: Stránka ze separátu textu Antona Petera *Heidnische Grabalterthümer in Schlesien*, výřez.

Knihovna SZM, sign. C867M.

Toto „exkavačně-artefaktové“ pojetí historiografie je pro Jisla a jeho generaci plně pochopitelné: těžko lze předpokládat, že necelých dvacet let po válce bude český archeolog, náležející ke generaci poválečných absolventů studia archeologie na Univerzitě Karlově, s pochopením uvažovat o názorech reprezentantů německé (sic!) intelektuální elity, nota bene postrádající odborné archeologické školení, na pojem archeologie a na její společenské postavení, na smysl artefaktu jako archeologického pramene a na funkci archeologické sbírky v minulých údobích, počínaje prvými desetiletími 19. století! Pokusme se tedy Jislovo pojetí počátků archeologického bádání v českém Slezsku a na Ostravsku doplnit.

3 Anton PETER, *Heidnische Grabalterthümer in Schlesien*, Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung des Baudenkmale 16, 1870, s. 70–80. Knihovna SZM, sign. C867M.

Kde hledat počátky psaní o archeologii a archeologických artefaktech a objektech v českém Slezsku? Podle Christiana d'Elverta⁴ se na počátku archeologického zájmu – nelze hovořit o *bádání* v pravém smyslu slova – ocitají zprávy zveřejněné v časopise *Patriotisches Tageblatt*, jež redigoval Christian Karl Andrée (1763–1831). Periodikum naplňuje koncept lidového osvícenství (Volksaufklärung), spočívající v rychlém informování o aktualitách, zajímavostech, důležitých tématech či trendech, což se děje věcně a stručně. Nechybíme, když do tohoto způsobu referování o rozličných tématech zahrneme samotnou metodu statistiky, ovšem v pojetí odpovídajícímu přelomu 18. a 19. století. Tímto způsobem časopis představil Knížectví těšínské. Mezi informacemi o tamních zřídlech minerálních vod, lokalitách skýtajících ložiska soli, o rostlinách či zvířatech vyznačujících zdejší krajinu, o jazyku, jímž hovoří zdejší obyvatelé, o zdejších církevních, sociálních a vzdělávacích institucích nebo o továrnách a dalších podnicích, které na Těšínsku fungují, se objevuje glosa *starožitnosti*: ty se dle pisatele nacházejí v ustroňských horách a jsou to měděné prsteny, kamenné sekýrky a popelnice.⁵

Důležitým nástrojem k pochopení prosazování každé vědy na periferii je *intelektuální síť* a její rekonstrukce: tedy poznání konkrétních aktérů poznávacího procesu a jejich vzájemných vztahů, poznání motivace jejich jednání a v neposlední řadě poodhalení jejich intelektuálního zakotvení. Pátráme-li po propojení mezi časopisem *Patriotisches Tageblatt* a mezi regionem Českého Slezska a Ostravska, nabízí se hned dvě možnosti: prvou je skutečnost, že André coby redaktor časopisu působil jako tajemník Moravskoslezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, která propojovala hospodářské zájmy státu a intelektuální zájmy soudobých mocenských elit s myšlenkovými trendy, které souhrnně označujeme jako pozdní osvícenství. Členy společnosti byli představitelé šlechty, měšťanstva, advokáti, lékaři, učitelé a další vzdělanci v dobovém smyslu toho slova, ale také hospodářští úředníci – ti dokonce museli být u společnosti povinně imatrikulováni. Dále to byli předplatitelé časopisu – ve Slezsku mezi nimi nacházíme opavského purkmistra Johanna Josepha Schößlera, lékaře a městského fyzikuse Leopolda Heidericha, bruntálského lesmistra Johanna Knappeho a osobnosti z řad místní šlechty a katolického kléru. Jejich počet nebyl příliš vysoký, pohyboval se kolem desítky osob z celého rakouského dílu Slezska, ale jejich význam v místech, kde působily, byl nesporný. Pochopitelně nešlo o pouhé pasivní čtenáře, ale o aktivní spolupracovníky redakce, ostatně k tomu byli také porůznu vyzýváni. Například v březnu 1801 otiskl *Patriotisches Tageblatt* referát o chudinské péči ve Vídni. A redaktor, patrně sám Ch. K. Andrée nebo spíše spoluredaktor periodika evangelický duchovní Viktor Heinrich Riecke (1759–1830), zajímající se o školské a sociální otázky, připojil prosbu, zdali by někdo nemohl poskytnout listu bližší informace o stavu chudinských ústavů také v jiných městech, například v Brně, Praze, Opavě, Štýrském Hradci a Klagenfurtu.⁶ Ovšemže tím někým mohl být jedině čtenář listu. *Mutatis mutandis* takto lze do Brna sdělovat informace týkající se jakékoliv problematiky, archeologii – v dobovém smyslu slova – nevylučuje.

Ale archeologie na samotném počátku 19. století nebyla tím atraktivním tématem, jemuž by se v osvícenském periodiku dával větší prostor. Přírodní a technické nauky měly přece jen přednost. A taky medicína, jak vyplývá z pozoruhodné zprávy opavského lékaře Leopolda

4 Christian d'ELVERT, *Zur Altertumskunde Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens*, Notizenblatt des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1892, Nr. 11, s. 108.

5 *Beyträge zur Statistik des Fürstenthums Teschen*, *Patriotisches Tageblatt*, č. 84, 29. 6. 1805, s. 334.

6 *Patriotische Stiftungen und Anstalten*, *Patriotisches Tageblatt*, č. 30–40, 9. – 10. 3. 1801, s. 209.

Heidericha, jenž informuje o tom, že z Mikulova obdržel určitou látku, se kterou očkoval syna hraběte von Nauendorf,⁷ jenž onemocněl neštovicemi, a to se značným úspěchem.⁸

Je důležité, že pro zesílení zájmu o archeologii mezi jinými intelektuálními tématy a oblastmi byly citovaným brněnským periodikem vytvořeny podmínky, usnadňující kontakt mezi zájemci, jakkoliv – budiž to znovu zdůrazněno – archeologie nepatřila mezi privilegovaná témata. *Intelektuální síť*, tj. onu komunikaci mezi centry, regionálním centry a periferií si můžeme představit následovně: v Brně existovala Moravskoslezská společnost pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, vytvářející podmínky k setkávání členů i k informování o aktuálních tématech, trendech nebo o objevech v oblasti přírodních věd, v níž se potkávala šlechta a neprivilegované osoby (v tomto směru můžeme hovořit o projevu *protoobčanské* společnosti). V Brně dále sídlila redakce časopisu *Patriotisches Tageblatt*,⁹ jehož redaktor byl členem oné Společnosti; v Brně existovaly tiskárny, fungující jako nakladatelství, z nichž Trasslerova tiskárna měla filiálku v Opavě. Také v tomto městě coby regionálním centru působili členové brněnské společnosti, současně odběratelé, čtenáři a přispěvatelé *Patriotisches Tageblatt* a také dalších, mladší periodik, a odběratelé a čtenáři knih. A tu je jistě zajímavé, že *Patriotisches Tageblatt* hledal anoncemi důležitých naučných spisů subskribenty, kteří by tím, že se přihlásí k odběru připravované publikace, umožnili její vydání.

Uplynulo deset let od doby, kdy *Patriotisches Tageblatt* podal statistickou zprávu o Těšínsku, a v Brně vycházel již jiný časopis: *Redlicher Verkündiger*. Jeho srovnání s *Patriotisches Tageblatt* ukazuje na radikální proměnu intelektuálního a mentálního základu moravské intelektuální společnosti a mocenských elit: osvícenství vystřídal *biedermeier* jako specifická rakouská podoba (středo)evropského romantismu. Jestliže způsobem prezentace reality osvícenské doby byla statistika, kdy rozmanité jevy jsou podřízeny „klíčovým slovům“ takto systemizovány ve stručných přehledech – k těmto slovům náleží *starožitnosti* – pak smyslem postižení reality v období *biedermeieru* je vyvolání určité atmosféry: složitost reality je přijímána jako malebná a rozmanitá, způsobem, jak se k ní přiblížit, je *putování* – v doslovném i přeneseném smyslu slova. Tyto způsoby prožívání reality se dostávají do názvů periodik: *Mährischer Wanderer* čili moravský poutník; *Malerisches Taschenbuch* čili malebný zápisník.

Pilným redaktorem těchto periodik byl Karl Josef Jurende (1780–1842). Tento rodák z Leskovce, vzdělán na gymnáziích v Krnově a Opavě a usazen v Brně, byl spjat s Moravskoslezskou společností pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy a zajímal se o vinohradnictví, meteorologii a obecně o přírodovědu. Současně byl silně poután historií. Jeho periodika skýtají nepřehledné množství témat a udivují informovanost jak o historii, tak o umělecké kultuře současnosti i minulých epoch. Tak tomu bylo i se zprávou z června 1815, otištěnou v časopise *Moravia* v rubrice *Různé*, informující o objevu mamutích kostí (*Elephanten-Skelette*) poblíž Těšína. Na zprávě, svou zvláštností skvěle se řadící do *biedermeierovského* kaleidoskopu informací, o jaký dobové časopisy usilovaly, je nejpozoruhodnější skutečnost, že nález byl odeslán k bližšímu zkoumání do Vratislavi.¹⁰

7 Polní podmaršálek Friedrich August Josef hrabě von Nauendorf (1749–1801) byl jedním z opavských předplatitelů časopisu.

8 *Gemeinnützige Gegenstände*, *Patriotisches Tageblatt*, č. 155, 28. 9. 1801, s. 890.

9 Vydávání časopisu bylo vinou cenzurních omezení v roce 1805 zastaveno.

10 *Eine ältere Nachricht über die Entdeckung eines Elephantenskeletts zu Teschen [...]*, *Moravia. Zeitschrift zur Unterhaltung und Vaterlandskunde* 1/97, 19. 6. 1815, s. 288.

Mnohem podrobnější je zpráva o nálezech z okolí Cvilína, otištěná ve vídeňském periodiku *Malerisches Taschenbuch*, v němž se stala součástí pestré mozaiky zpráv o rakouské monarchii, týkajících se tu lázeňských míst, onde poutních kostelů, přírodních zajímavostí nebo zajímavých historických událostí.¹¹ Ovšemže šlo o zprávu převzatou; Sartori (1782–1832) coby redaktor periodika v rakouském dílu Slezska nikdy být nemusel, stačilo znát se s někým, kdo by mu o nálezech z okolí Krnova pověděl. Sartoriho propojujeme s Johannem Jakobem Czikannem (1789–1855), geografem, encyklopedistou a autorem vlastivědných textů a publikací, od něhož je již jen krok k Leopoldu Janu Šeršníkovi a především ke gymnaziálnímu profesoru a kustodu Šeršníkova muzea v Těšíně Albinu Heinrichovi (1785–1864), jenž bezesporu fungoval jako informátor redakcí moravských – i vídeňských – časopisů o zajímavostech těšínského regionu.

Do této intelektuální sítě náleží rovněž tiskař a vydavatel Josef Georg Trassler (1759–1816), který v roce 1815 vydával vzpomenuť časopis *Moravia*, jehož redaktorem byl K. J. Jurende, a zvláště *Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, jehož redaktorem byl rajhradský benediktinský mnich, historik a topograf Řehoř Volný (1793–1871), v době vydávání *Taschenbuchu* přibližně třicetiletý. Volný, ovlivněn atmosférou doby a současně toužící po plnějším a komplexnějším poznání minulosti, než jaké může zájemci poskytnout biedermeierovský kaleidoskop soudobých časopisů, se spojil s duchovním a pozdějším olomouckým bibliotékářem Franzem Xaverem Johannem Richterem (1783–1856), s Antonínem Bočkem (1802–1847) a se svým žákem Christianem d'Elvertem (1803–1896), aby ve svém populárně vědném periodiku nabídl čtenáři přece jen hlubší, byť stále silně romanticky zabarvené sondy do moravských dějin, počínaje Velkou Moravou. Pro předběžnou dobu je dostačující periodizace dějin na věk pohanský a křesťanský – a Velká Morava se ocitá právě na předělu obou epoch. O pohled za tuto časovou hranici směrem do pohanských časů se pokusil Albin Heinrich. Heinrichovo pojetí archeologie jako nauky o starožitnostech, v níž se setkávají literární zprávy s hmotnými artefakty, vysvítá z přehledového textu o germánských starožitnostech z pohanských dob, nalezených v rakouském dílu Slezska. Bylo podpořeno znalostí textů Karla Josefa Bienena z Bienenberka (1731–1798), ale také cestovatele Henricha Menu von Minutoli (1772–1846) a – což je pro regionální specifika obzvláště důležité – Johanna Gustava Gottlieba Büschinga (1783–1829).

Büsching se ve druhém decenniu 19. století odklonil od filologie, archivářství a beletrie směrem k archeologii, když dostal na starost archeologickou sbírku vratislavské univerzity – a tu připomeňme ještě jednou onu nenápadnou zprávu o nálezu mamutích kostí, zaznamenanou časopisem *Moravia* roku 1815, resp. skutečnost, že nález putoval do Vratislavi. Vratislav se tedy v průběhu desátých a dvacátých let 19. století stala dalším prvkem intelektuální sítě, kterou zde rekonstruujeme s ohledem na situaci archeologie v rakouském, resp. později v československém dílu Slezska. Tu důstojně reprezentuje jméno J. G. G. Büschinga, autora čtyř sešitů *Die Alterthümer der heidnischen Zeit Schlesiens* (1820–1824),¹² citovaného Heinrichem. Büschingovo jméno ale náleží do námi sledovaného kontextu nejen z důvodu Heinrichovy citace, nýbrž především pro další vztahy mezi slezským regionem a mezi učiteli, kteří byli s Büschingem v kontaktu a kteří se zajímali o historii a hmotné památky. A tu je nutno připomenout další soudobou autoritu profesně spjatou s Vratislaví: Friedricha Karla Hermanna Kruseho (1790–1866), představitele romantického pojetí starožitností, historie a geografie.

11 [Franz SARTORI], *Urnen im Fürstenthume Jägerndorf gefunden*, *Malerisches Taschenbuch* 5/6, 1817, s. 180–184.

12 Jde o kresby artefaktů (keramika, jedlice, spony), kamenné nástroje, doplněné komentářem.

V jeho spisu *Budorgis* – jde o toponymum převzaté z Ptolemaiovy *Geografie* ztotožňované s osadou předcházející Vratislavi – se můžeme seznámit s archeologickými památkami z různých slezských knížectví, včetně rakouského dílu Slezska, jehož se týká připomínka *pohanského templu* na Zámecké hoře nad Těšínem – tuto Kruseho informaci převzal Heinrich – a nálezu římských mincí z okolí Nové Cerekve. Ty se dostaly do soukromého majetku soudního rady Madera v Hlubčicích a Kruseho o nich informoval Büsching.¹³ Ač jde stále o jednotlivosti, v Heinrichově době byly archeologické nálezy přece jen větší samozřejmostí, než jak tomu bylo na počátku 19. století, což mu umožnilo napsat následující charakteristiku: „*Soudě dle tisíců uren, jež byly nalezeny v Holasovicích a na Šelenburku a které byly zničeny, byla tato oblast kdysi hustě osídlená.*“ A právě ničení památek Heinricha zajímá, resp. reflektuje je, například když napsal, že v Bohušově u Slezských Rudoltic byly v loňském roce (tj. v roce 1825) učiněny nálezy popelnic, jak se dozvěděl od jistého obyvatele Osoblahy, „*kteřé byly všechny zničeny, protože nebyl nikdo, kdo by je byl ocenil.*“¹⁴

Albin Heinrich působící v rakouském dílu Slezska a rozvíjející vazby ke Vratislavi byl současně korespondenčním členstvím v Moravskoslezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy pevně poután k Brnu. Propojíme-li toto Heinrichovo členství s jeho angažmá v Šeršníkově knihovně a v těšínském muzeu a dále s jeho pedagogickou činností a současně zdůrazníme jeho vědomí nutnosti chránit archeologické památky, což vysvítá z jeho textů, pochopíme, jak se v úběžníku těchto zájmů, aktivit a hodnot ocitá Heinrichova nová role – role kustoda brněnského Františkova muzea.

Heinrich se stal kustodem muzea, jež můžeme považovat za výkladní skříň Moravskoslezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, sice až v roce 1836, avšak se snahou o obohacení brněnských sbírek můžeme propojit již Heinrichovu známou návštěvu v Holasovicích v roce 1824.¹⁵ Do Holasovic se vypravil s těšínským profesorem Karlem Schwarzem a lze se domnívat, že to byla právě sama brněnská hospodářská společnost, která Heinricha tímto úkolem *pověřila* čili nikoliv, že by snad Heinrich, jak se implicitně předpokládá a ve starší literatuře uvádí, do Holasovic zavítal o své vůli a získané předměty Františkovu muzeu *daroval*.¹⁶ Nelze si vůbec představit, že by se Heinrich pohyboval na lichtenštejnském dvoře bez toho, aby k této činnosti neměl určité pověření, ba dokonce aby mu tato činnost nebyla umožněna samotnou administrativou Krnovské komory.

A tu se dostáváme ke zcela zásadní otázce: kdo umožnil Albinu Heinrichovi, případně Franzi Sartorimu (pokud nebyly informace Sartorimu zprostředkovány právě Heinrichem, jak lze předpokládat), podobně jako Karlu Jurendemu¹⁷ nebo později Faustinu Ensovi získat z autopsie poznatky o archeologických nálezech z Krnovska? Lze mít za jisté, že to byl samotný lichtenštejnský purkrabí z Krnova Ferdinand von Blumenwitz (1770–1833), člen Moravskoslezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, ale také

13 Friedrich KRUSE, *Budorgis oder etwas über des alte Schlesien vor Einführung der christlichen Religion besonders zu den Zeiten der Römer nach gefundenen Alterthümern und den Angaben der Alten hierbey 2 Abb. u. 1 Ct*, Leipzig 1819, s. 158.

14 Albin HEINRICH, *Germanische Alterthümer aus dem Heidenthum aufgefunden im k. k. Schlesien*, Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1, 1826, s. 216–236, cit. s. 230 a 239.

15 L. JISL, *Počátky archeologického*, s. 122–123.

16 Josef SKUTIL, *Heinrichovy prehistorické nálezy z Úvalna*, Věstník Matice opavské 40, 1935, s. 125–130.

17 Jurendeho zpráva o návštěvě Úvalna a Holasovic konstatující nálezy uložené v gymnaziálním muzeu v Opavě a provedení sondáže u Úvalna, při němž našel několik artefaktů, viz Karl Josef JURENDE, *Alterthümer bei Lobenstein und Kreuzendorf in k. k. Schlesien*, Mittheilungen der k. k. Mittheilungen des k. k. Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, č. 27, 7/1822, s. 216.

hospodářských společností ve Vídni i Klagenfurtu, a dokonce také Královské české společnosti nauk v Praze. Této pozoruhodné, pohříchu opomíjené osobnosti věnoval stručný nekrolog napsaný pro brněnský *Notizenblatt* nadšený příznivec vlastivědy a archeologie v romantickém pojetí toho pojmu, krnovský lékárník Johann Nepomuk Florian Spatzier (1806–1883).¹⁸ A sám Spatzier potvrzuje předpoklad o Blumenwitzově zájmu o archeologii a jeho zprostředkování informací o nálezích intelektuálům z brněnské hospodářské společnosti (Spatzier uvádí rok 1822 jako rok objevů v Úvalně).¹⁹

Blumenwitz se sice stal známým svým spiskem o pěstování vrb a o jejich využití pro zpevňování komunikací (1820) a zajímal se o hospodářský pokrok, protože to vyplývalo z jeho role správce lichtenštejnského dominia, avšak nikdo jiný nemohl s Heinrichem vést dialog na téma archeologických nálezů z Krnovska, Heinricha o nich informovat, Heinricha do Krnova pozvat, zajistit mu odvoz, ubytování i přístup k lokalitám. Bezesporu šlo o plochy, kde se prováděla určitá stavební činnost, zejména hloubení základů, při nichž se dostávaly nálezy na povrch. Heinrich se Schwarzem tedy do Holasovic přijíždějí, přihlížejí nálezu artefaktů – možná, že ty byly již mezitím již vytaženy, seznámili se s nimi jistě i přímo na nalezišti – a ty, jež byly nepoškozeny, odtud následně putovaly do brněnského muzea.

Nejde o to naleziště vyčerpat bezezbytku; stačí jen pěkné ukázky, protože artefakt získaný (jakýmkoliv, nejen brněnským) muzeem na diváka působí asociativní silou, tj. jeden předmět plní *stejnou* funkci jako několik předmětů, protože v muzejní sbírce pouze evokuje dávnověk. Dokonce není spojen s konkrétní lokalitou, jakkoliv byl na konkrétní lokalitě nalezen (jde pouze o *slezské starožitnosti*), neboť tyto pohanské a germánské starožitnosti reprezentují širší kulturní kontext střední Evropy, resp. podunajské monarchie v pohanském dávnověku. Pro biedermeier byly totiž *dějiny* skutečnými příběhy (*Geschichte*), často spojenými s putováním, plně žité a zaznamenávané v útržcích tak, aby fantazie mohla leccos doplnit. Ale doba předbřežnová se v pohledu na archeologii přece jen jeví jako přelomové údobí ve smyslu změny paradigmatu: dějiny ve smyslu příběhů se mění v dějiny coby historii (*Geschichte*); stávají se událostmi, jež mají časovou následnost, provázanou chronologií. S odstupem času se historik pokouší rekonstruovat sled těchto událostí s vědomím určité časové posloupnosti, i když ještě bez vývojové kauzality (ta se stane důležitou až pro pozitivismus a evolucionismus druhé poloviny 19. století).

Takovýmto historikem doby slezského biedermeieru byl Faustin Ens (1782–1858), nápadně se odlišující od svého generačního vrstevníka Albina Heinricha tím, že si osvojil vědomí romanticky pojímané dějinnosti jako nástroj k pochopení minulosti. Ens publikoval v časopise *Hesperus*, jež v Brně vydával Johann Georg Trassler, a své poznatky rekapituloval ve své topografii Opavska. K artefaktům měl blízko prostřednictvím Gymnazijního muzea v Opavě, jehož byl spoluzakladatelem a jehož strukturu v prvních desetiletích existence dokumentoval ve své topografii, a to včetně *starožitností*.²⁰ V postižení artefaktů samozřejmě mísil věcné poznatky a romantická klišé, například když konstatoval, že „nejstarší památky historické doby“ pocházejí z *mohyl* v Úvalně, Holasovicích, Pačkově a Velké Lhotce²¹ a „ukazují umění

18 Johann SPATZIER, *Todesanzeige*, Mitteilungen des k. k. Mährisch-schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, č. 25, 6/1833, s. 198.

19 TÝŽ, *Beiträge für die alte Geschichte des Burgberges, der Umgebung und der Stadt Jägerndorf*, Jägerndorf 1880, s. 6.

20 Faustin ENS, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis* 2, Wien 1835, s. 214–216.

21 Míňna vesnice Gross-Ellgoth nebo Ellguth, což je bezesporu dnešní Ligota Wielka u vesnice Gościęcín, vzniklá parcelací dvora. Jeho vlastníkem a vlastníkem statku sousední vsi Gierałtowice byl Louis von Gräwe. Srov. Johann

v jeho dětském věku“, čímž implicity nadřazoval estetickou funkci artefaktů (ve smyslu romantické představy o umění jako o jednotě formy a symbolické funkce) a nad jejich užitnou hodnotu. Pro Ense bylo samozřejmé vyvozovat znalost hmotných artefaktů z písemných svědectví: tak pro tvrzení, že Slované při příchodu do Slezska přinesli si s sebou zbraně a další železné nástroje, získal oporu ve spisu *De bello gothico* byzantského historika 6. století Prokopia z Kaisareie.²² Nebo jiný příklad: Kreuzendorf – německé označení Holasovic – údajně odkazuje ke kostelu křížového půdorysu, náležejícího templářům, jejichž přítomnost v místě následovala po předkřesťanském osídlení, jak je dokládají četné artefakty.²³ Přesto ale v Ensových textech nacházíme jeden pozoruhodný obrat, ukazující k perspektivě archeologie: jde o tvrzení, že nálezy z lokalit v okolí řeky Opavy jsou starší, než bylo užívání železa nebo jinak řečeno, o jejich značném stáří hovoří okolnost, že mezi nimi nenalezneme stopy po užívání železa a jen málo dokladů jiných kovů.²⁴ Toto konstatování mimoděk připomene metodu chronologického třídění artefaktů podle materiálu, propracovanou Christianem Jürgensenem Thomsenem (1788–1865) při třídění sbírky starožitností v Muzeu severských starožitností v Kodani v letech 1821–1825. Jak známo, Thomsen své pojetí publikoval v roce 1836 dánsky a o rok později německy.

Thomsenův text je veskrze romantické pojednání, které v čtenáři asociuje dávnověk v jakési časové neurčitosti, z níž se vynořují roztodivné předměty z kamene a zejména z kovu. Severské krajiny, odkud byly tyto artefakty vyzdvíženy a přemístěny do kodaňského muzea, neobývali v dávnověku obyčejní lidé, nýbrž hrdinové, jejichž životy se vyznačovaly výjimečnými událostmi: místa, kudy prošli, se v mysli romantika poměnila v místa bojů, rituálních obřadů a okázalých pohřbů. Thomsenovým zájmovým územím je Dánsko v územním rozsahu odpovídajícímu třicátým letům 19. století, tj. včetně Šlesvicko-Holšýnska, ale také Švédsko a Norsko. Jako by zde ožívala jednota Kalmarské unie, existující od konce 14. do počátku 16. století, nebo spíše jako by nad touto rozlehlostí krajinou, postrádající všednost naší současnosti, vládl duch *Eddy*. Ale ani to není přesné vystižení, protože „*pohřební mohyla, osamělý kamenný kruh, kamenné náčiní, kovový šperk, vykopaný ze skryté pohřební komory skýtá nám živější obraz dávnověku než Saxo nebo Snorre, Edda nebo Tacitova Germania*“.²⁵ Tuto časovou neurčitost Thomsen postihuje nejprve popisem typů artefaktů a objektů, tj. megalitických staveb, hrobek nebo rituálních areálů seskládaných z balvanů, a teprve po této rozsáhlé analytické části následuje mnohem kratší, ale o to více důležitá podkapitola, která ovlivní další vývoj archeologie i její emancipaci – kapitola nazvaná *Odlišná období, do nichž můžeme zařadit pohanské starožitnosti*. Ale budiž připomenuto Thomsenovo ujištění, že „*naše sbírky jsou však stále příliš nové a zkušeností máme příliš málo na to, abychom ve většině případů mohli s jistotou vyvodit závěry*“,²⁶ načež následuje stručný výklad periodizace dávnověku na dobu kamennou, dobu bronzovou a dobu železnou.²⁷

Georg KNIE, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der königliche provinz Schlesien*, Breslau 1845, s. 119. Dosud se nepodařilo zjistit, jakými cestami právě z Pačkova a z Velké Lhoty putovaly artefakty do opavského Gymnazijního muzea.

22 F. ENS, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis* 1, Wien 1835, s. 8.

23 TÝŽ, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis* 4, Wien 1837, s. 66.

24 TÝŽ, *Das Oppaland* 2, s. 214.

25 [Christian Jürgensen THOMSEN], *Kurzgefaßte Übersicht über Denkmäler und Alterthümer aus der Vorzeit des Norden*, in: *Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde*, Kopenhagen 1837, s. 25.

26 Tamtéž, s. 57.

27 Tamtéž, s. 58–64.

Muzeum severských starožitností v Kodani nebylo v českých zemích neznámé. Instituce figuruje v Jurendeho podrobném popisu západoevropských muzeí, publikovaném v roce 1826,²⁸ a v roce 1833 převzala zprávu *Prager Presse* o kodaňském muzeu *Troppauer Zeitung*. Tyto a další zprávy v soudobém tisku souvisejí s mnohem hlubším zájmem zainteresovaných osob o severskou archeologii. K ní, směřem na sever Evropy se z českých a moravských center, tedy z Prahy a Brna, rozpíná *intelektuální síť*, k níž náležejí známá jména: mezi členy Královské společnosti severských starožitností v Kodani potkáváme Řehoře Volného i Albina Heinricha, dále opata augustiniánského kláštera ve Starém Brně Cyrila Nappa a osobnosti formující Vlastenecké muzeum v Praze a další pražské vědecké instituce, konkrétně Františka Antonína hraběte Kolovrata-Libštejnského, Václava Hanku, Františka Palackého nebo Jana Erazima Vocela.²⁹ Tato *intelektuální síť*, do níž byl zapojen i Faustin Ens, byla formována mnohačetnými vazbami, z nichž připomeňme písemné kontakty mezi Christianem Jürgensem Thomsenem a výše vzpomenutým správcem archeologické sbírky univerzity ve Vratislavi Johannem Gustavem Gottliebem Büschingem. Právě muzea byla místy progresu v pojetí archeologie; v muzeích se hledala a nacházela cesta k archeologickému nálezu jako ke specifickému prameni – a pro Faustina Ense, toužícího v Opavě vybudovat opravdu moderní muzeum, musela být taková role muzea chápána jako velká osobní výzva. Avšak uplatnit třídobý systém jinak než v kusých konstatováních, tedy při uspořádání konkrétních sbírek, nebylo ještě dlouho možné: na to opavské muzeum postrádalo dostatek materiálu.

Dobu předběznovou v archeologii rakouského dílu Slezska uzavírají stručné charakteristiky zdejších nálezů v syntéze Jana Erazima Vocela (1802–1871), bytostného romantika, jemuž byl vlastní smysl pro specifika hmotného objektu či artefaktu. Proto mohl shledat formální shody v artefaktech z okolí řeky Opavy, jak o nich referoval Albin Heinrich v *Malerisches Taschenbuch*, s nálezy Karla Josefa Bienera z Bienenberku z okolí Hradce Králové.³⁰ Ovšem jinak zůstával v zajetí romantických představ, sycených soudobou literaturou, kterou v mládí sám pěstoval, a proto spontánně nadřazoval filologii a písemné prameny nad doklady materiální kultury s jejich specifickou výpovědní hodnotou. „*Zde bychom měli připojit poznámku k Heinrichovu apodiktickému tvrzení ve Wolného Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens,*“ konstatoval *in margine* Heinrichovy zprávy, „*že nádoby nalezené u Úvalna, Holasovic a Velké Lhotě*“³¹ *ve Slezsku byly vyrobeny Germány, což nemusí být nutně nepravdou; lze připustit možnost jejich germánského původu, avšak tvrzení, které nelze podložit namáhavým historickým a lingvistickým výzkumem, odporuje duchu vědy.*“³² Tímto směrem, jež naznačil Vocol, se vydal Anton Peter, s jehož jménem přecházíme do druhé poloviny 19. století, do období, které archeologii přineslo zcela nové možnosti.

28 *Dännemark. Kopenhagen*, Troppauer Zeitung, č. 33, 26. 4. 1833, s. 377; *Schätze der Natur – Werke der Kunst*, Jurende's Mährischer Wanderer. Geschäfts- und Unterhaltungsbuch für alle Provinzen des österreichischen Gesamtreiches, [Brno] 1826, s. 205.

29 *Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 7, 1852, s. 9, 13 a 14; *Abhandlungen der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 12, 1863, s. 9.

30 Johann Erasmus WOCEL, *Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde*, Prag 1845, s. 15.

31 Viz pozn. 20.

32 Volný překlad z J. E. WOCEL, c. d., s. 53. Zde nutno upozornit na určitý významový posun v Jislových textech, informujících, že Vocol polemizoval s Heinrichovým názorem, že artefakty z Holasovic náležely Germánům. Viz L. JISL, *Žárové pohřebiště*, s. 8. Vocolovi se pouze nezamlouvala přímocnost, s jakou tuto skutečnost tvrdí, nikoliv tvrzení samotné.

S polovinou 19. století se utváří zcela nové podmínky pro rozvoj archeologie i pro změnu chápání tohoto pojmu. *Intelektuální síť*, do níž byli vtaženi zájemci o archeologické památky z rakouského dílu Slezska, byla napříště určována vědeckými institucemi ve Vratislavi a ve Vídni. Na vratislavské univerzitě působil Gustav Adolf Stenzel (1792–1854), reprezentující historiografii založenou na mocensko-politickém pojetí, kdy stát reprezentuje jednotu národa a náboženství. Pro interpretaci archeologických památek ze Slezska mělo Stenzelovo pojetí ty důsledky, že artefakty byly spojovány s určitým etnikem s vyhraněnou duchovní kulturou. Důsledky tohoto propojování artefaktů s národy byly někdy až kuriózní, například když Faustin Ens uvažoval o nálezích z rakouského dílu Slezska jako o germánských, neboť Slované již znali železo, avšak artefakty ze železa nebyly nalezeny. *Mutatis mutandis* uvažoval Stenzel o slovanském osídlení Slezska v nejstarších dobách jedině proto, že Germáni se mu pojili s kamennými megality, jež se nacházely v severních oblastech německých zemí, ale které bychom ovšem ve Slezsku (rakouském i pruském) hledali marně.³³

Propojení artefaktů s Germány či se Slovany bylo důležité také pro Antona Petera (1831–1898), který při revizi starších názorů sepsal první dějiny archeologie v rakouském Slezsku v širším kontextu. „*Abychom mohli správně posoudit podstatu a charakter národa,*“ počíná Peter své pojednání, „*je třeba prozkoumat jej počínaje jeho prehistorií, od dětských let jeho kulturních a speciálních dějin až po současnost; a pokud již opustil scénu, sledovat jej až do jeho pádu.*“ A pokračuje: „*Zprávy o národech severovýchodního Německa z období starověku jsou krajně nedostatečné a plné rozporů, přičemž místní legendy poskytují k jejich doplnění pouze ojedinělá a značně pochybná vodítka.*“³⁴ Filolog Anton Peter, vyučující latinu a němčinu na gymnáziích v Opavě a později v Těšíně, postupoval pouze tak, jako již dříve Hermann Adler:³⁵ propojoval toponyma z děl antických geografů se současnými sídly. A nejde pouze o toponyma, ale také o pohádky, zkazky, lidové zvyky a obyčeje. *Archeologie* jako nauka o *starožitnostech* totiž *a priori* spojuje písemné zprávy s hmotnými, ostatně termínem *starožitnost* se míní entita mající jak hmotnou, tak duchovní povahu. Proto nepřekvapí, že Peter, autor důležité publikace, díky níž jej považujeme za zakladatele etnografie rakouského dílu Slezska,³⁶ vystupoval jako korespondenční člen Verein für Geschichte und Alterthum Schlesiens ve Vratislavi.

Peterovo pojednání vyšlo ve Zprávách Centrální komise pro památkovou péči ve Vídni,³⁷ která patřila v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století mezi organizace podporující rozvoj archeologie v podunajské monarchii, resp. v Předlitavsku.³⁸ Centrální pozici mezi těmito institucemi nabyly univerzity, proto se jeví jako klíčové obsazení stolic prehistorie na vídeňské a vratislavské univerzitě: ve Vídni se prosadil Moriz Hoernes (1852–1917), ve Vratislavi Hans Seger (1864–1943). Hoernes ani Seger nebyli vzděláni v oboru prehistorie; oba studovali klasickou archeologii, Hoernes spolu s historií a Seger s dějinami umění, nicméně jejich posláním bylo konstituovat prehistorii jako moderní akademickou nauku, což

33 Gustav Adolf STENZEL, *Geschichte Schlesiens* 1, Breslau 1853, s. 15.

34 A. PETER, *Heidnische Grabalterthümer*, s. 70.

35 Hermann ADLER, *Zur ältesten Geschichte Schlesiens*, in: Jahresbericht über die höhere Bürger- und Realschule im Zwinger zu Breslau, Breslau 1856, s. 1–26.

36 A. PETER, *Volksthümliches aus Österreichisch-Schlesien* 1–3, Troppau 1867–1873. Význam práce pro současnost dokládá i vydání reprintu tohoto Peterova stěžejního díla v roce 2016.

37 A. PETER, *Heidnische Grabalterthümer*.

38 Peter působil jako konzervátor Centrální komise od roku 1872. Theodor BRÜCKLER – Ulrike NIMETH (edd.), *Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege (1850–1990)*, Wien 2001, s. 201.

se jim podařilo mimo jiné díky vzácnému pochopení pro specifika neantických kultur.³⁹ Oporu k tomuto úkolu jim skýtala velká muzea, konkrétně ve Vídni c. k. Přírodovědecké muzeum, v němž se Hoernes podílel na konstituování prehistorické sbírky, a Muzeum slezských starožitností ve Vratislavi, jehož byl Seger krátce ředitelem. Společné jim bylo členství v Antropologické společnosti ve Vídni. Archeologická společnost, muzea, univerzitní pracoviště a Centrální komise tvoří uzlové body *intelektuální sítě*, garantující další rozvoj prehistorie na přelomu 19. a 20. století také v rakouském dílu Slezska.

Třetí třetina 19. století přinesla radikální změnu v pojetí archeologie především díky změně podmínek jejího rozvoje; díky celé řadě vnějších skutečností, jež chápeme jako komplex modernizačních procesů, podstatně měnících celou středoevropskou společnost ve všech jejích projevech. Náleží mezi ně zvýšení mobility mezi středoevropskými centry díky rozvoji železniční dopravy, zintenzivnění vztahů mezi evropskými učenými společnostmi a současně vzrůst významu univerzit, které jsou oproti učeným společnostem starého typu otevřené veřejnosti a vystupují před ní jako demokratické instituce. Z hlediska čistě metodického je to nebývalý rozvoj přírodních věd, geologie, petrografie a mineralogie, jejichž institucionalizace na vysokých školách – univerzitách a technikách – zásadně ovlivňuje archeologii doceněním artefaktu jako pramene *sui generis*, tedy nikoliv jako pouhé ilustrace událostí, kterou vyčteme z antických autorit, nebo příběhů a rituálů, jak o nich podává svědectví lidová slovesnost, nýbrž jako pramene, pro jehož výpovědní hodnotu je důležité také jeho uložení. Jinak řečeno, od samotného nálezu se pozornost pozvolně přesouvá také k jeho okolí (mající v delší časové perspektivě termín *nálezový celek*).⁴⁰ Další metodické nástroje a konstrukty vyznačující akademickou archeologii, reprezentovanou Hoernesem, Segerem a dalšími učenými jejich generace (z českých zemí k této generaci náleží Lubor Niederle) a rozvíjenou ve smyslu *prehistorie*,⁴¹ byly minimálně dva: 1) vědomí výrazné nadregionální kontinuity forem, podmíněné transferem lidí, materiálů, artefaktů i myšlenek ve směru sever – jih a východ – západ⁴² a 2) užívání pojmu *kultura*, dané výskytem shodných formálních znaků, a jeho uplatněním v periodizaci, zjemňující Thomsenovu třídobou metodu. Právě periodizačnímu systému byla na přelomu století věnována značná pozornost. Hans Seger to připomněl ve svém referátu o poslední publikaci Oskara Montelia (1843–1921), věnované *přechodné době* mezi mladší dobou kamennou a dobou bronzovou. „*Od zavedení severského třídobého systému Thomsenem a Worsaae pracovali skandinávští badatelé neúnavně na jeho dalším rozpracování. Nikdo menší než Oskar Montelius, jehož pronikavým a dalekosáhlým výzkumům především děkujeme za to, že dnes lze klasifikaci a datování pravěkých nálezů považovat v podstatě za jisté. Zásadní byla zejména jeho práce o chronologii doby bronzové, publikovaná v roce 1885 (ve 30. díle K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar, Stockholm 1885)*,“⁴³ konstatoval Seger (a s časovým dostupem z české strany Inocenc Ladislav

39 K Hoernesovi srov. Emanuel ŠIMEK, *Moriz Hoernes†*, Památky archaeologické 29, 1917, s. 257–258.

40 Srov. Slavomír VENCL, *Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii*, Archeologické rozhledy 53, 2001, s. 592–613, cit. s. 595.

41 Srov. Moriz HOERNES, *Die Prähistorie in Österreich*, Archiv für Anthropologie 18, 1889, s. 289–195; Tamtéž 19, 1891, s. 101–110.

42 Srov. Oskar MONTELIUS, *Die Verbindung zwischen Skandinavien und dem westlichen Europa vor Christi Geburt*, Archiv für Anthropologie 19, 1891, s. 1–21.

43 Hans SEGER, *Oskar Montelius – Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Zeitschrift des Vereins für das Museum schlesischer Altertümer. Neue Folge 1, 1900, s. 162–164, cit. s. 162.

Červinka)⁴⁴ a my můžeme dovozovat, jaké byly znalosti archeologie ve střední Evropě v letech předcházejících těsně před opavským jednáním vídeňské Antropologické společnosti v roce 1903.

Monteliovy spisy i spisy dalších vlivných evropských archeologů bylo možné si opatřit a reagovat na ně, resp. spojit s nimi vlastní zkušenosti s nálezy z určitého mikroregionu. Ty samy by ale nestačily; bylo potřeba především podstatně rozšířit archeologický materiál, vstupující do analýz a následně do syntetických přehledů. Vnějšími atributy modernizace diskursu archeologie je proto propojení center výzkumu s periferií prostřednictvím výzkumných cest iniciovaných pracovišti v centrech (takové výzkumné cesty organizovala jak Centrální komise, tak Antropologická společnost), soustředění dalších a dalších nálezů z periferních oblastí do centrálních muzeí a jejich publikování v odborných časopisech a knižních publikacích a vytvoření sítě regionálních badatelů. Ti se rekrutovali z řad učitelů a vysokoškolsky vzdělaných osob (právníci, lékaři, technici, středoškolští profesori).⁴⁵ Právě oni zajišťovali věhlas protagonistů akademického pojetí archeologie, což dokládají dobové zprávy. Tak například Hoernesova příručka *Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft* (1892) [obr. 2] byla během vydání své sešitové verze dvakrát anoncována v *Troppauer Zeitung*, což dosvědčuje, jak se archeologie stala atraktivní pro intelektuální kruhy: „Laik je překvapen,“ psala *Troppauer Zeitung*, „když poznává stovky souvislostí sahajících od prehistorie lidstva až do naší vysoce rozvinuté civilizace, do našich osobních životů a našeho každodenního prostředí.“⁴⁶ Analogicky doporučoval svým čtenářům *Opavský týdeník* Niederleho *Lidstvo v době předhistorické*, vycházející v sešitech na rozhraní let 1892 a 1893 [obr. 3].⁴⁷ Amatérští archeologové, ale také antropologové či přírodovědci byli vděčnými čtenáři Monteliových spisů (v německém překladu) a reagovali na ně: v Čechách například úředník Ludvík Šnajdr (1839–1914)⁴⁸ a z mladších Josef Babor (1872–1951),⁴⁹ na jižní Moravě učitel Jan Kučera (1860–1919)⁵⁰ a další. Jestliže v Čechách a na Moravě nalezneme řadu takových osobností, pro rakouský díl Slezska disponujeme pouze se dvěma, které se zajímaly o archeologii vedle svých občanských profesí: šlo o právníka Richarda Kulku a o středoškolského profesora dějepisu a zeměpisu Josefa Pospíšila.

44 Inocenc Ladislav ČERVINKA, *Oskar Montelius – Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, *Pravěk* 1, 1903, s. 30–31.

45 Zvýšení prestiže archeologie, resp. prehistorie odpovídá také zvýšený zájem o obor ve středoškolské výuce, jak dokládá přednáška profesora klasické archeologie Otty Benndorfa ve spolku Střední škola, nazvaná *Über die Bedeutung der Archäologie auf das Gymnasium*. Viz *Österreichische Mittelschule* 3, 1889, s. 61–67.

46 Šlo o sešitové vydání. Srov. *Die Urgeschichte des Menschen* [...], *Troppauer Zeitung* 106/134, 14. 6. 1891, s. 6; Tamtéž 106/291, 20. 12. 1891, s. 4.

47 *Lidstvo v době předhistorické*, *Opavský týdeník* 23/67, 27. 8. 1891, s. 6; *Naše písemnictví*, *Opavský týdeník* 24/57, 26. 7. 1893, příloha, s. 2.

48 Albin STOCKÝ, *Pravěk Země české* I, Praha 1926, s. 9–10. Šnajdrova reakce na spis připomenutý Hansem Sege-rem: viz Ludvík ŠNAJDR, *Jak dělí Montelius nejstarší dobu bronzovou*, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* v Praze Praha 10, 1902, s. 1–8 a 41–47.

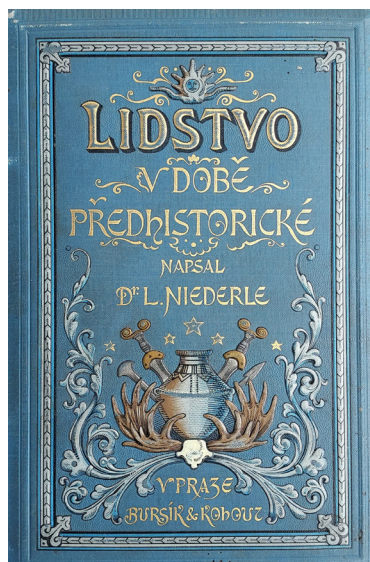
49 Josef BABOR, *O nejstarší chronologii lidstva*, *Sborník České společnosti zeměvědné* 13, 1907, s. 101–109.

50 Jan KUČERA, *O nejstarších kovových nástrojích a zbraních z okolí Uherského Brodu*, *Pravěk* 4, 1908, č. 6, s. 211–224.

**Obr. 2: Obálka knihy
Morize Hoernes.**

M. HOERNES, Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft, Wien – Pest – Leipzig 1892, nakladatelská vazba.

**Obr. 3: Obálky knihy
Lubora Niederleho.**

L. NIEDERLE, Lidstvo v době předhistorické, Praha 1893, nakladatelská vazba.

Richard Kulka (1863–1931)⁵¹ se narodil v Lipníku nad Bečvou a mládí prožil v Krnově, kam se vracíval o prázdninách, když studoval práva ve Vídni a když se v metropoli nad Dunajem usadil natrvalo. V pozdějších letech se věnoval výtvarnému umění,⁵² zajímal se také o etnografii a o fotografování. Kulkovu pozici ve sledovaném kontextu si lze představit tak, že se jeho privátní archeologický zájem protnul s dlouhodobou strategií Antropologické společnosti, která měla zájem rozšiřovat povědomost o periferních oblastech rakouského státu. Takovou dobovou funkci splnily Kulkovy publikace v *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, počínaje osmdesátými lety 19. století a počátkem 20. konče, i Kulkovy akvizice prehistorického materiálu pro c. k. Přírodovědecké muzeum ve Vídni. Jeho dobové renomé ostatně dokládá fakt, že s profesorem německé techniky v Brně, geologem a paleontologem Alexandrem Makowským (1833–1908) sepsal pojednání o prehistorii Moravy a Slezska do reprezentativní edice *Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild*.⁵³ Už proto by Kulkovy texty měly být podrobněji zkoumány jako projevy soudobého myšlení o prehistorii.

51 Pro úplnost nutno konstatovat, že pro *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, který vydává Ostravská univerzita, napsal Jiří Pavelčík Kulkův biogram, ale ten je natolik nedostatečný, zavádějící a s chybami, že je nepoužitelný. A je smutným faktem, že jedinou literaturou, kterou autor cituje, je Jislův text z roku 1964.

52 Anita STELZL-GALLIAN, *Für immer Verloren. Der Sammler Richard Kulka (1863–1931) und die Familiensammlung Heißfeld-Kulka*, in: Eva BLIMLINGER – Heinz SCHÖDL (edd.), *Die Praxis der Sammelkunst*, Wien 2014, s. 201–220. V textu osvětleny rodinné poměry a vztah rodiny Kulkovy ke Krnovu.

53 Richard KULKA – Alexander MAKOWSKY, *Vorgeschichte*, in: *Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, Mähren und Schlesien*, Wien 1897, s. 517–525.

Josef Pospíšil (1869–1936) působil v Opavě jen krátce, nicméně jeho ambicí bylo pozvednout Muzeum matice opavské, jehož byl kustodem, a současně věnovat pozornost prehistorii a tu popularizovat v textech určených širšímu publiku.⁵⁴ Tyto texty zaujmou obeznámeností s četnými místy nálezů i se znalostí soudobé literatury: z autorit připomněl Morize Hoernese, Oskara Montelia a Lubora Niederleho (z jeho *Lidstva v době předhistorické*, vydaného v roce 1893, bezesporu čerpal znalosti širšího kontextu), ale také německé badatele (Oskar Vug, Robert Behla, August Meitzen). Z obsahu jeho textů vyplývá, že mu cenné informace poskytovaly spisy univerzitního profesora geografie ve Vratislavi Josefa Partsche (1851–1925), konkrétně jeho rozsáhlé pojednání o geografii Slezska, zahrnující rovněž výklad prehistorie regionu.⁵⁵ Z hlediska popularizace prehistorie mezi českým obyvatelstvem vyniká seriál Pospíšilových článků *Slezsko v době předhistorické*, v němž pisatel rekapituloval svou přednášku v Čtenářském spolku v Opavě, uskutečněnou 22. února 1899. Podrobnější analýza textu by ukázala konkrétní inspiraci výše citovanými autoritami, konkrétně Niederlem a Partschem, a také určitá dobově preferovaná témata, především pronikání motivů ze Středomoří do střední Evropy. Pospíšil se rozepsal o určitém typu drobné zoomorfní plastiky, podobně analyzovaném až mnohem později:⁵⁶ „Zajímavé jsou z té doby nálezy malých vozíčků, na kterých sedí ptáci [...] Prof. Partsch praví, že to upomíná na staroslavné thessalské město Krannon, kde pomocí podobného vozíku s dvěma havrany dovolávali se dešťů.“⁵⁷ Tento kulturněhistorický rozměr Pospíšilova pojetí prehistorie by neměl zastínit fakt, že Pospíšil projevil nebývalý zájem také o materiály a o jejich distribuci v širším regionu (nerosty a horniny). Přesto přese všechno to byl ale vždy zajímavý artefakt, umožňující propojení s historickým výkladem, kterému věnoval pozornost před jinými. Na prvním místě šlo o mince, pochopitelně o římské mince, jež zajímaly Josefa Pospíšila stejně jako již dříve Vincence Praska. Byl v tomto zájmu jistě prvek novohumanismu, spočívající v hlubokém přesvědčení o významu antické kultury pro moderní, industriální společnost, ostatně Prasek s Pospíšilem byli především středoškolská profesori či vychovatelé mládeže a řecká a latinská vzdělanost s jejím hodnotovým kodexem byla pro ně naprostou samozřejmostí!

Intelektuální síť, již byli Kulka s Pospíšilem propojeni, měla další důležité prvky: především samotné Muzeum císaře Františka Josefa pro umění a řemesla v Opavě, v jehož budově, otevřené veřejnosti v roce 1895, byla zájemcům k dispozici odborná knihovna s publikacemi a periodiky, včetně soudobé literatury z oblasti archeologie. Do této sítě je také třeba zapojit představitele mocenské elity, především protektora opavského muzea Jana II. knížete z Lichtenštejna. A také další, nejmenované osobnosti, sběratele či spíše náhodné registrátory archeologických artefaktů, objevujících je vesměs v cihelnách, resp. v hlinících, v lomech nebo při stavbách velkých hospodářských areálů vně intravilánu (cukrovary) a silnic.⁵⁸

V průsečíku těchto zájmů se ocitlo setkání členů Antropologické společnosti v Opavě, jehož průběh lze dobře rekonstruovat z publikované oficiální zprávy⁵⁹ a ze zpráv z denního tisku. Součástí akce tvořila archeologická výstava, na níž se veřejnosti představily artefakty z Muzea

54 Vedle textů citovaných Lumírem Jislem, viz L. JISL, *Počátky archeologického*, s. 124, zejména [Josef POSPÍŠIL], *Slezské valy předhistorické*, Opavský týdeník 36/8, 28. 1. 1905, s. 1–2.

55 Joseph PARTSCH, *Schlesien. Eine Landeskunde für das deutsche Volk*, Breslau 1896.

56 Srov. Jan BOUZEK, *Die Griechisch-geometrischen Bronzenvögel*, *Eirene* 6, 1967, s. 115–139.

57 J. POSPÍŠIL, *Slezsko v době předhistorické* [2], Opavský týdeník 30/19, 8. 3. 1899, s. 1.

58 Lumír Jisl připomíná zejména celního úředníka Arnošta Valentu (1851–1922). Viz L. JISL, *Počátky archeologického*, s. 125.

59 Tu cituje jako jediný zdroj o průběhu akce Lumír Jisl. Tamtéž, s. 125.

Matrice opavské.⁶⁰ Zajímají nás pochopitelně také samotní účastníci, ne tak oficiální hosté,⁶¹ jako reprezentanti oboru: s výjimkou profesora anatomie na vídeňské univerzitě Carla Toldta (1840–1920), jenž byl akce účasten coby předseda společnosti, a orientalisty a etnografa Wilhelma Heina (1861–1903), který vykonával funkci sekretáře společnosti, šlo o profesory Hanse Segeru a Georga Christiana Thilenia z Vratislavi (o rok později byl Thilenius jmenován ředitelem *Musea für Völkerkunde* v Hamburku) a snad také o další osobnosti, jejichž jména bohužel neznáme (publikované zprávy je totiž neuvádějí). Na setkání zavítal Leo Bouchal (1877–1936), vzděláním právník, rovněž člen vedení Antropologické společnosti, který se intenzivně zajímal o etnologii a archeologii.⁶² Jednání se ale patrně nevydařilo tak, jak si organizátor akce, ředitel muzea Edmund Wilhelm Braun (1870–1957), představoval: „*celé shromáždění čítalo něco přes deset osob*“ a „*všechny řeči a výklady zabraly asi dvě hodiny času*“, napsal Josef Pospíšil coby jeden z účastníků akce.⁶³ Oněmi *řečmi a výklady* pisatel míní výklad Richarda Kulky k archeologické výstavě, přednášku E. W. Brauna o slezských krojích, zapůjčených z Muzea Matice opavské a ze soukromé sbírky kněze Jana Vyhlídala (1861–1937), a výklad Hanse Ledera (1843–1921) o jeho cestě do Tibetu a o tamních projevech lamaistické kultury. Tato vystoupení tvořila program prvního dne jednání, jenž připadl na nedělní dopoledne 31. května 1903; téhož dne odpoledne odjeli účastníci setkání do Holasovic, již od počátku 19. století spojovaných s nálezy prehistorických artefaktů, a následujícího dne, a v pondělí 1. června, se vypravili na nedaleký hrad Šelenburk u Krnova, kde byl proveden výkop (zisky ze sondáže provedené v Holasovicích a na Šelenburku byly deponovány do opavského muzea).

Lumír Jisl zcela oprávněně přisoudil tomuto opavskému setkání, jež proběhlo prakticky sto let od zveřejnění prvních písemných zpráv o archeologických nálezech v rakouském dílu Slezska, přelomový význam. Další rozvoj archeologie v českém Slezsku ukázal na nutnost věnovat hlubší a komplexnější pozornost archeologickému materiálu z hlediska jeho tezaurace a prezentace, což se podařilo již uspořádáním archeologické výstavy, od roku 1921 fungující jako krátkodobá expozice Zemského muzea,⁶⁴ ale také na potřebu profesionálního zpracování archeologického materiálu z rakouského dílu Slezska, jak ukazuje případ Lumíra Jisla coby zakladatelské osobnosti profesionální archeologie v českém Slezsku. Jeho slezské angažmá anticipuje Moriz Hoernes jako autor známého pojednání o neolitickém osídlení okolí Opavy, publikovaném v onom přelomovém roce 1903 [obr. 4], v němž pisatel shledal shody mezi inventářem neolitických hrobů z dnešního polského Jordanova, nálezy z okolí Opavy a s nálezy z okolí Lengyelu v jižním Maďarsku.⁶⁵

60 K ní samostatně například *Ausstellung schlesischer Kultur*, Silesia, Nr. 123, 31. 5. 1903, s. 3.

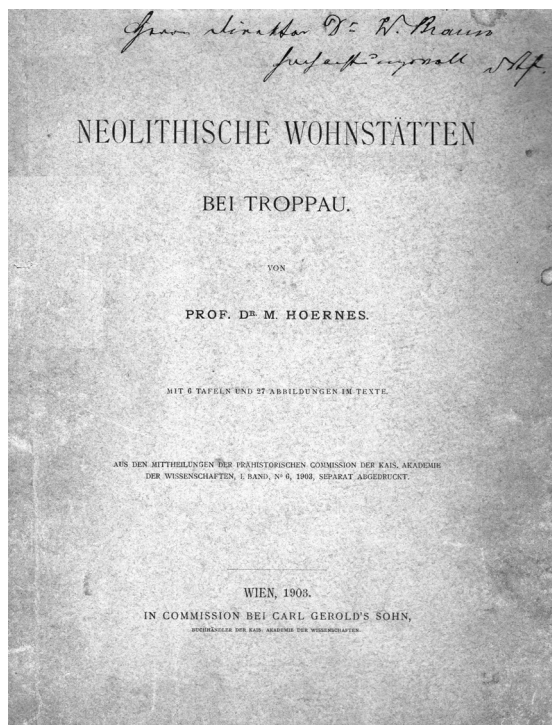
61 Zemský prezident Josef hrabě Thun-Hohenstein, prezident obchodní a živnostenské komory Anton Carl Lemach, starosta Opavy Emil Rochowanski a jeho zástupce Hermann Krommer.

62 Jeho opavský pobyt doložen pouze přehledem ubytovaných v hotelu Římský císař. Viz *Troppauer Zeitung* 118/123, 3. 6. 1903, s. 4.

63 *Anthropologická společnost ve Vídni*, Pravěk 1, 1903, s. 144. Z dalších referátů: *Im Kaiser Franz Josef-Museum für Kunst und Gewerbe in Troppau* [...], *Ostrauer Zeitung* 15/91, 6. 6. 1901, s. 4; J. POSPÍŠIL, *Sjezd antropologický v Opavě*, Opavský týdeník 34/43, 6. 6. 1903, s. 1–2.

64 *Praehistorická výstava*, Bezručův kraj 3/90, 6. 9. 1921, s. 2.

65 M. HOERNES, *Neolitische Wohnstätten bei Troppau*, Wien 1903. Separátní tisk, knihovna SZM, sign. C 640 M, na deskách připsáno věnování autora Edmundu Wilhelm Braunovi.

Obr. 4: Obálka knihy M. Hoernese.
Na deskách připsáno věnování autora Edmundu Wilhelmu Braunovi.
M. HOERNES, Neolithische Wohnstätten, Wien 1903.

Archaeology in Bohemian Silesia 1805–1903: Revision of the Historiographical Tradition Summary

The text discusses the history of archaeology in Czech Silesia (Österreichisch-Schlesien) from the first reports on archaeological finds (the oldest report from 1805) to the meeting of the members of the Vienna Anthropological Society in the museum in Opava on May 31 and June 1, 1903. The text divides the issue into the period of the late Enlightenment and Romanticism (up to 1850) and the period after 1850. In the first half of the 19th century, these were accidental finds mainly from the surroundings of Krnov, which was the centre of the dominion of the princes of Liechtenstein. These reports were published in contemporary Brno magazines. In the second half of the 19th century, the influence of the universities in Wrocław and Vienna and the scientific societies (Antropologische Gesellschaft in Vienna) grew stronger. The establishment of the Museum of Art and Crafts in Opava (director Edmund Wilhelm Braun) was important; this museum was the scene of a meeting of prehistorians in 1903. On the occasion of this event, an exhibition of archaeological finds was installed in the museum (expert interpretation was given by Richard Kulka from Vienna). The beginnings of Czech prehistory are represented by Josef Pospíšil, the administrator of the Museum of the Opava Foundation, where the archaeological and ethnographic collections were concentrated. The text draws attention to the methods in which the awareness of archaeology reached a wider intellectual environment (the reception of the works by the important prehistorians Moriz Hoernes from Vienna and Lubor Niederle from Prague).

prof. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.
 Slezské zemské muzeum
sopak@szm.cz